

I. SŁOWNICTWO

MARIA TERESA LIZISOWA

Stan badań nad polską terminologią prawną

Używając określenia terminologia prawną mam na myśli ustalone przez prawników znaczenie tego wyrażenia jako ogółu terminów specjalistycznych utworzonych przez ustawodawcę i stosowanych w dziedzinie prawa¹. Terminologia ta wyróżnia się na tle języka potocznego, w którym istnieją normy prawne, konwencjonalnością znaczeń, spowodowaną wprowadzeniem: częściowych zmian znaczeniowych do słownictwa zaczerpniętego formalnie z określonego języka, całkowitą zmianą znaczenia słów i zwrotów z zachowaniem ich brzmienia, bądź wprowadzeniem nowych znaków². Jej źródłem są akty normatywne, a dla terminów dawnego prawa także zapiski sądowe i dzieła pisarzy prawników, w których znalazły wyraz nieznanne skądinąd normy prawa zwyczajowego³. Obejmuje słownictwo specjalistyczne z dziedziny prawa państwowego oraz sądowego, tj. prywatnego /cywilnego/, karnego i procesowego⁴.

Badania naukowe nad polską terminologią prawną podjęte zostały programowo w XIX wieku w związku ze studiami nad historią ustroju i prawa. Pierwszym badaczem był Tadeusz Czacki, autor wydanej w latach 1800-1801 książki "O litewskich i polskich prawach...", dopatrujący się wpływów germańskich w prawodawstwie litewskim i polskim /i w ogóle słowiańskim/⁵. W środowisku naukowym innych ośrodków uni-

wersyteckich, głównie w badaniach nad rozwojem prawa polskiego J.W.Bandtkiego i J.M.Ossolińskiego, wysunięto na pierwszy plan wpływy romańskie⁶. Pod naciskiem tych teorii i w związku z rozwojem językoznawczych badań sławistycznych, w środowisku naukowym wileńskim zrodziły się zainteresowania dla pierwiastków narodowych w prawie. Ich zwolennikami byli historyk Joachim Lelewel i prawnik Ignacy Daniłowicz⁷. Wyszunęli oni temat do rozprawy konkursowej: "Jaki wpływ prawo rzymskie na prawodawstwo polskie i litewskie mieć mogło", a rezultatem były dwie nagrodzone prace /Aleksandra Mickiewicza i Franciszka Morze/ oraz rozprawa J.Lelewela ogłoszona w "Themidzie"⁸. W ten sposób "spór Bandtkiego z Czackim na właściwe wprowadzili stanowisko"⁹, tj. skierowali uwagę własną i innych badaczy ku eksploracji zabytków prawa polskiego celem szukania w nich elementów rodzimych¹⁰.

Polska nauka romantyczna dała początek szeroko zakrojonym badaniom porównawczym prawodawstwa słowiańskiego na podbudowie osiemnastowiecznej filozofii J.G.Herdera o różnicach charakterologicznych Germanów i Słowian, o zasadniczo różnej ich kulturze, obyczajach i prawach¹¹. Jako założenie przyjęta została możliwość rekonstrukcji instytucji praw ogólnosłowiańskiego i odtworzenie "ducha prawa słowiańskiego" w czasach przedhistorycznych. Próby takie czynił J.B. Rakowiecki, wydawca i komentator Prawdy Ruskiej¹². Jego praca dała początek badaniom porównawczym prawodawstwa słowiańskiego metodą filologiczną. Ekscerpcja słownictwa prawnego ze źródeł prawnych, porównanie terminów, ich analiza semantyczna i etymologiczna miały wyjaśnić pochodzenie i pierwotny charakter instytucji prawnych, które dane nazwy oznaczają. Wspólny dla poszczególnych narodów termin prawny świadczy - jak twierdzili badacze - że oznaczona nim instytucja istniała już w czasie wspólnoty słowiańskiej¹³.

Prekursorem w tej dziedzinie badań był Wacław Aleksander Maciejowski, prawnik, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, reprezentant kierunku romantyczno-słowianofileckiego, ujmujący historię ustroju i prawa z szeroko pojętą historią kultury w kontekście ogólnosłowiańskim¹⁴. W głównym dziele swego życia "Historii prawodawstw słowiańskich" /1832-1835/, przedstawił i scharakteryzował instytucje i urzędnictwa prawne w Polsce w oparciu o statuty, zwody, spisy i kodeksy prawne, odsyłając równocześnie do postanowień prawodawstw całej Słowiańszczyzny przez porównanie polskiego słownictwa prawnego z odpowiednim słowiańskim i łacińskim. Wokół dzieła W.A.Maciejowskiego toczyła się burzliwa dyskusja uczonych, którzy współdziałali w jego powstaniu i wpłynęli częściowo na ostateczny jego kształt¹⁵. Krytyczna dyskusja nad dziełem W.A.Maciejowskiego zaowocowała w udoskonaleniu wprowadzonej przez autora metody badań porównawczych w XX wieku. Dzieło było zbyt wczesne, bo wyprzedzało badania nad prawodawstwem ojczystym narodów słowiańskich i szczegółowe studia z dziedziny językoznawstwa, historii i geografii tych narodów, a więc nie mogło ukazywać różnic w ich ustroju i prawach¹⁶. Nawet drugie wydanie, mimo licznych poprawek będących wynikiem blisko dwudziestoletniej pracy uzupełniającej autora, krytykowane było ze względu na wymuszone, naciągane i rażące nienaturalnością wywody etymologiczne w badaniach genetycznych słownictwa¹⁷.

Jakkolwiek początki leksykograficzne romantyków były słabe, ich znaczenie w nauce polskiej, a szczególnie znaczenie W.A.Maciejowskiego, ocenił wysoko Oswald Balzer¹⁸. Pionierską jego rolę podkreślała nauka rosyjska¹⁹ i badacze prawodawstwa Słowiańszczyzny południowej²⁰.

Kierunek neoromantyczny - w polskich badaniach nad historią porównawczą praw słowiańskich reprezentowany przez Oswalda Balzera - nawiązywał pod względem metodologicznym

bezpośrednio do badań romantycznych²¹. Za podstawową metodę w badaniach porównawczych uznawał analizę językoznawczą terminologii prawnej według założeń B.Bogiśiça²² i F.Miklošića²³. O.Balzer, podobnie jak czeski badacz praw słowiańskich K.Kadlec, był zwolennikiem prowadzenia równoległych badań z historii porównawczej praw słowiańskich i językoznawstwa porównawczego. Zakłada, że istniało wspólne prawo prasłowiańskie, jak wspólny język i naród, a badania genetyczne mają służyć "wykryciu czystych prasłowiańskich żywiołów prawnych" przez monograficzne rekonstrukcje poszczególnych instytucji prawa ogólnosłowiańskiego z równoczesnym ukazywaniem ich specyfiki u różnych narodów słowiańskich - drogą retrogresji, cofając się wstecz do dokumentacji źródłowej²⁴. Starał się dostosować założenia romantyków do wymogów nowoczesnej hermeneutyki i wyników prowadzonych równolegle monograficznych badań szczegółowych. W początkach lat trzydziestych problematykę praw słowiańskich podjął Stanisław Kutrzeba²⁵. Szczególnym jej propagatorem był Jerzy Pogonowski²⁶.

Polska szkoła historii praw słowiańskich dała podwaliny dla badań leksykograficznych terminologii prawnej. Stanowiła dzieło historyków i prawników, ale inspirowana była przez badania językoznawcze. Program W.A.Maciejowskiego i O.Balzera był wielokrotnie dyskutowany właśnie ze względu na językoznawcze podejście do zagadnień historii prawa, przeniesienie metod stosowanych w językoznawstwie do historii, przyjęcie wyników analizy lingwistycznej za podstawę wnioskowania. Referaty W.Hejnosza na VII i VIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich /w 1948 i 1958 r./ uzasadniały realność tego programu powołując się na wnioski Tadeusza Lehra-Spławińskiego dotyczące ustroju społecznego i kultury Słowian, wynikające z badań językoznawstwa porównawczego²⁷. Dyskusja nad referatem /głosy J.Pogonowskiego, J.Bardacha, A.Grabskiego, Z.Kaczmarczyka/ w 1958 r. zarysowała stanowiska broniące tez tradycyjnych i próby ich rewizji²⁸.

W ramach historycznej szkoły prawoznawstwa porównawczego słowiańskiego wyodrębnił się drugi nurt badań ukierunkowany wyłącznie na zagadnienia prawa polskiego. Twórcami tego nurtu byli Romuald Hube i Antoni Zygmunt Helcel, wydawcy pomników prawnych, inicjatorzy zakrojonej na szeroką skalę działalności edytorskiej staropolskich tekstów prawnych w Krakowie i we Lwowie²⁹. Teksty te stały się podstawą studiów z polskiego prawa publicznego /historii ustroju/ i prawa sądowego³⁰. Badania nad historią ustroju Polski /w których przodowała tzw. szkoła krakowska z S.Kutrzebą na czele/ obejmowały genezę społeczeństwa polskiego, powstanie i organizację państwa, ustrój sądów, ustrój skarbowy, prawny stosunek Polski do cesarstwa i papieżstwa, a także ustrój społeczny i polityczny Litwy z okresu jej związku z Koroną. Mniejszym zainteresowaniem badaczy cieszyło się prawo sądowe, toteż rezultaty są niewspółmierne do wyników badań w zakresie historii ustroju. Szereg monograficznych prac szczegółowych i syntetycznych z prawa prywatnego /A.Z. Helcel, P.Burzyński, P.Dąbkowski, W.Abraham, J.Adamus, K.Koranyi, W.Hejnosz, J.Bardach, J.Matuszewski, W.Sobociński, K.Kolańczyk/, karnego /S.Kutrzeba, M.Handeleman, J.Makarewicz, J.Rafacz, J.Taubenschlag, J.Śliwowski/ i procesowego /O.Balzer, A.Kraushar, J.Rafacz, J.Kamiński, T.Wolner, W.Daezkiewicz, K.Małkowski/ umożliwiły opracowanie obszernego zarysu J.Rafacza, łączącego historię ustroju i historię prawa sądowego³¹, a także powojennego ujęcia historii państwa i prawa Polski pod ogólną redakcją J.Bardacha³².

Podjęcie studiów monograficznych z polskiego prawa publicznego i sądowego wymagało dalszej ekscerpacji słownictwa z zabytków prawnych i zapisek sądowych, identyfikacji desygnatów nazw, objaśnienia ich znaczeń i zakresów znaczeniowych przez opis instytucji i urzędów prawnych. Z nich wyrosły wielkie programy badań nad słownictwem i projekty słowników terminologii prawnej, nawiązujące do romantyków.

Początek stanowiły bowiem słowniczk i pomniki historyczno-prawnych i indeksy rzeczowe w większych dziełach o charakterze syntetycznym, opracowywane sukcesywnie od czasów J. Lelewela i W. A. Maciejowskiego.

Założenia badań leksykograficznych polskiej terminologii prawnej opracował Oswald Balzer. Program ten mieścił się w ogólnych założeniach badań nad historię porównawczą praw słowiańskich i nawiązywał do badań nad słownictwem prawnym Słowian południowych. O. Balzer zakładał opracowanie dwóch słowników, obejmujących oddzielnie terminologię współczesną i terminologię dawnego prawa polskiego. Słownik historyczny, poza jego przydatnością dla nauki prawa, miał służyć za podstawę rektyfikacji współczesnej terminologii, co w ówczesnych warunkach było rzeczą niesłychanie ważną. Uczony sformułował zasady opracowania terminologii prawnej w oparciu o pomniki prawa polskiego i źródła nieprawne jako pomocnicze. Proponował uwzględnienie przy hasłach polskich odpowiednich terminów łacińskich, a przy wyrazach obcego pochodzenia odpowiedników niemieckich, litewskich, ruskich, itp. Przy opisie treści i zakresów znaczeniowych wyrazów zalecał uwzględnienie czasu i miejsca ich występowania, rozgraniczenia ściśle odmiennych znaczeń tego samego wyrazu, podanie charakterystycznych zwrotów, uwzględnienie synonimiki i podanie kontekstu w postaci cytatów /przynajmniej w niezwykłych i wyjątkowych użyciach/³³.

Nowoczesny - jak wynika z założeń - program O. Balzera nie został zrealizowany. Powracano do niego jeszcze kilkakrotnie, lecz bez powodzenia³⁴. Skąpym dorobkiem są nieliczne studia wyrazowe językoznawców³⁵ i filologiczne objaśnienia terminów prawnych, które zawdzięczamy historykom prawa³⁶.

Słownikowe opracowanie terminologii prawnej jest przegodne i niepełne. Obejmuje hasła prawne w słownikach filologicznych i encyklopedycznych poświęconych innym zagadnieniom lub o charakterze ogólnym. Najlepszym, jak dotąd,

pełnym słownikiem filologicznym, uwzględniającym terminologię prawną historyczną, jest słownik S.B.Lindego³⁷, w mniejszym zakresie także słownik języka polskiego pod red. W.Doroszewskiego³⁸. Bogaty zasób słownictwa prawnego z nowoczesnym opracowaniem leksykograficznym cytują słownik staropolski³⁹ i polszczyzny XVI wieku⁴⁰, ale są to jeszcze ciągle niepełne edycje. Natomiast słowniki pisarzy /J.Ch. Paska z XVII wieku⁴¹ i A.Mickiewicza z XIX wieku⁴² mają ograniczony i nietypowy zakres źródłowy - terminologia prawna jest bowiem ekscerpowana z tekstu literackiego. Wśród słowników obejmujących wyłącznie terminologię prawnourzędową wymienić należy nieduży słowniczek formuł i terminów prawnych używanych w sądach i urzędach miejskich lubelskich wraz z wyrazami i sentencjami z lubelskich ksiąg wójtowsko-ławniczych i radzieckich z lat 1565-1796⁴³. Na uwagę zasługuje także słowniczek B.Ślaskiego, zestawiający terminologię prawną współczesną i dawniejszą⁴⁴. Polskie słownictwo prawnohistoryczne obejmuje słownik N.Horbaczewskiego⁴⁵. Z praktycznej potrzeby znajomości terminologii prawnej powstawały słowniki przekładowe z dziedziny prawa. Najstarszy polsko-łaciński słowniczek wyrazów prawa magdeburskiego z XV wieku był następstwem wprowadzenia tego prawa w sądownictwie polskim⁴⁶. Z rozkwitem życia prawnego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Kongresowym łączył się projekt opracowania "dykcjonarza alfabetycznego terminów technicznych prawnictwa polskiego, nie tylko w zakresie sprawiedliwości, lecz i w administracyjnym, skarbowym i wojskowym używanych, z porównaniem znaczenia ich w prawnictwie ruskim i innych ościennych narodów..."⁴⁷. Asymilacja obcych elementów prawnych /francuskich, pruskich, austriackich i rosyjskich/ sprzyjała bowiem powstaniu obfitej terminologii, ulegającej licznym przekształceniom⁴⁸. Skromną namiastką leksykograficzną nie zrealizowanego projektu był zeszyt próbny porównawczego słownika polsko-rosyjskiego

opracowany przez S.B.Lindego⁴⁹ oraz słowniki przekładowe łacińsko-polskie⁵⁰ i niemiecko-polskie⁵¹. Wśród słowników encyklopedycznych wymienić należy "Księgę alfabetyczną dawnego prawa prywatnego polskiego" P.Dąbkowskiego⁵². Zebrał w niej autor ok. 280 haseł - terminów dawnego prawa prywatnego, które były przedmiotem analizy naukowej w dwutomowym dziele "Prawo prywatne polskie" i w "Zarysie prawa prywatnego" /podręczniku dla studentów/. "Księga" ma charakter popularnonaukowy. Naukowe encyklopedyczne ujęcie historycznej terminologii prawnej /do roku 1200/ zawiera "Słownik starożytności słowiańskich"⁵³.

Językoznawcze opracowanie terminologii prawnej jest wyjątkowo skąpe. M.T.Michalewska opracowała terminologię administracyjno-prawną ksiąg cechowych i miejskich miasta Woźnik⁵⁴. Na uwagę zasługują też dwie prace Aleksandra Zajdy na temat nazw staropolskich urzędników i nazw staropolskich powinności feudalnych⁵⁵. Autor poszerza zakres materiału ekscerpowanego ze słowników staropolskiego i szesnastowiecznego o źródła nie wykorzystane w tych słownikach, omawiając - głównie pod względem słowotwórczym - ww. nazwy staropolskie do roku 1600. Zestawienie dużego zasobu słownictwa i jego analiza morfologiczna pozwoliła autorowi uściślić znaczenie niektórych terminów. Stwierdza on, że niektóre z nazw nie są terminami sensu stricto, lecz należą do słownictwa ogólnego jako potoczne, często regionalne ekwiwalenty terminów prawnych. Ale praca nie zakłada wyróżnienia terminologii prawnej na tle słownictwa ogólnego ani zróżnicowania regionalnego słownictwa. Ma charakter synchroniczny. Uwzględnia synonimikę nazw bez chronologicznych zmian semantycznych i bez wyraźnego określenia zakresów znaczeniowych w obrębie synonimów. Obejmuje słownictwo polskie rodzime i zapożyczone.

Badania językowe nad współczesnym prawem polskim dotyczą nie tyle tekstu prawnego, co jego interpretacji pra-

wniczej. Ciężar badań przesuwają się więc z języka prawnego na język prawniczy, a zatem i z terminologii prawnej na słownictwo prawnicze⁵⁶. Ale to już inne zagadnienie, nie należące do tematu⁵⁷.

P R Z Y P I S Y

¹ Por. T.Gizbert-Studnicki, Język prawny a język etniczny, w: Wieloznaczność leksykalna w interpretacji prawniczej, Kraków 1978, s. 156-159; por. także: B.Wróblewski, Język prawny i prawniczy, Kraków 1948, s. 54; tenże, Język prawa, Studia Prawno-Ekonomiczne, 1977, s. 200; S.Wronkowska, Analiza pojęcia prawa podmiotowego, Poznań 1973; Z. Ziemiński, Le langage de droit et le langage juridique, Les critères de leur discernement. Archives de Philosophie du Droit, t. XIX, 1974, s. 27.

² Por. B.Wróblewski, Język prawny i prawniczy..., s.120 i n., tenże, Wykładnia prawa a terminologia prawnicza, "Państwo i Prawo", 1956, z. 5-6.

³ O treści dzieł prawniczych zob.: Dawni polscy pisarze - prawnicy, seria wychodząca od 1956 r. /1. Z.Zdrójkowski, Teodor Ostrowski 1750-1802, Warszawa 1956, 2. L.Pauli, Jan Nixdorf 1625-1697, Warszawa 1957, 3. K.Bukowska, Tomasz Drezner, polski romanista XVII w. i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce 1560-1616, Warszawa 1960/ oraz R.Hube, O dawnych pisarzach prawa karnego w Polsce, Warszawa 1830.

⁴ Systematyka prawa zależy od przyjętych kryteriów. Por. Mała encyklopedia prawa PWN, Warszawa 1980, s. 726. Powyższa systematyka uwzględnia tradycje prawoznawstwa, zob. J.Bardach, Historia państwa i prawa Polski, t.1, wyd. 2 poprawione, Warszawa 1964, s. 5-8.

⁵ T.Czacki, O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 Roku wydanem, t. I-II, Warszawa 1800 - 1801.

⁶ J.W.Bandtkie, De studio iuris polonici, Wrocław 1806, oraz Vindiciae iuris romani Iustinianeei..., Wrocław 1808; J.M.Ossoliński, O prawie rzymskim w Polsce, Wiadomości Historyczno-Krytyczne, t. II, Kraków 1819, s. 325-371.

⁷ Por. J. Lelewel, Przygody w poszukiwaniach rzeczy narodowych polskich, w: Dzieła, pod red. M.H. Serejskiej, t. I, Materiały autobiograficzne, opr. H. Więckowska, Warszawa 1957, s. 64.

⁸ J. Lelewel, Prawo rzymskie jakim sposobem w Polsce w sprawach kryminalnych użyte było, Themis Polska, t. I, 1828, s. 97-139; por. także: O stanie nauki prawa w naszym kraju, ib., t. I, 1828, s. 1-30; O stanie nauki prawa w naszych czasach, ib., t. III, 1828, s. 1-17.

⁹ Zob. J. Lelewel, Przygody..., s. 72.

¹⁰ Inspiracja okazała się bardzo owocna nie tylko wspólnie, por. np.: J. Lelewel, Historyczny rozbiór prawodawstwa polskiego cywilnego i kryminalnego do czasów jagiellońskich // przez... Rocznik Tow. Król. Warsz. Przyjaciół Nauk t. 19, 1827, s. 302-333 /wyd. nast. Polska wieków średnich, t. III/; Krytyczny rozbiór statutów wiślickich przez..., ib., t. 20, 1828, s. 192-365 /wyd. nast. Polska wieków średnich, t. III/; Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów jagiellońskich, objaśnił... we dwu pismach I. Historyczny rozbiór prawodawstwa polskiego cywilnego i kryminalnego do czasów jagiellońskich, z przydaniem Dypłomatów. II. Krytyczny rozbiór statutu wiślickiego, z tablicami dla objaśnienia składu tego statutu, Warszawa 1828. Por. rec. I. Daniłowicza poprzedzoną wstępem Lelewela o Daniłowiczu oraz przypisami polemicznymi Lelewela, "Dziennik Warszawski", t. 18, 182, s. 160-240; J.W. Bandtkie, Historia prawa polskiego, napisana przed r. 1830, Warszawa 1850; Rozprawy o prawie i sądownictwie, i o urzędach w dawnej Polsce, Warszawa 1858. Zaważyła także na kierunku badań nad historią prawa w przyszłości, por. J. Adamus, Lelewel jako historyk prawa, "Czasopismo Prawno-Historyczne" t. XIV, 1962, z. 1.

¹¹ Por. J. Bardach, Historia praw słowiańskich. Przedmiot i metody badawcze. "Kwartalnik Historyczny", R. 70, 1963, z. 2, s. 255.

¹² J.B. Rakowiecki, Prawda Ruska czyli prawa Wielkiego Xięcia Jarosława Władymirowicza tudzież traktaty Olga i Igora WW. XX. Kijowskich z Cesarzami Greckimi y Mécisława Dawidowicza X. Smoleńskiego z Rygą zawarte, Których Teksta, obok z Polskiem tłumaczeniem, poprzedza rys historyczny Zwyczajów, Obyczajów, Religyi, Praw i Języka dawnych Słowiańskich i Słowiańsko-Ruskich Narodów, t. I-II, Warszawa 1820. Autor twierdził, że prasłowiański zbiór praw "Mógł być iako Księga Praw religijno-cywilnych w całej Słowiańszczyźnie iednym i

powszechnym Kodexem. Prawda Ruska może być /i/ iego szczątkami, których nierównie więcej w Statucie Litewskim pozostało", zob. s. 242 /por. s. 130-132, 243-244, 250 i in./.

¹³ Por. J. Bardach, Historia praw..., s. 259.

¹⁴ W.A. Maciejowski był przedstawicielem szkoły historycznej w prawoznawstwie, założonej w Niemczech przez K.F. Eichhorna i K.F. Savigny'ego, zob. J. Bardach, Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971, s. 5.

¹⁵ Ib., s. 91-96.

¹⁶ Por. ocena I. Daniłowicza, ib., s. 117-121.

¹⁷ Por. S. Zborowski, O Historii prawodawstw słowiańskich W.A. Maciejowskiego, "Dziennik Literacki", Lwów 1867, nr 37-48, s. 765.

¹⁸ Zob. O. Balzer, Historia porównawcza praw słowiańskich. Główne kierunki rozwoju nauki i jej istotne zadania, Studia nad Historią Prawa Polskiego, t. I, Lwów 1900, z. 5, s. 15-21; por. także pozytywną ocenę uczonych późniejszych: W. Hejnosz, Uwagi o potrzebie badań porównawczych w dziedzinie historii praw słowiańskich, Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu..., t. I, Warszawa 1949; i tenże, W sprawie badań porównawczych nad historią praw słowiańskich /VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich/ Historia Państwa i Prawa, t. VII, Warszawa 1959, s. 76-82; J. Pogonowski, W.A. Maciejowski a historia porównawcza prawodawstw słowiańskich, w: Księga referatów II Międzynarodowego Zjazdu Slavistów, sekcja III, Warszawa 1934, s. 62-65; J. Bardach, Historia praw słowiańskich, Przedmiot i metody badawcze, "Kwartalnik Historyczny", R. LXX, 1963, nr 2, s. 256 in.; tenże, Nauka historii państwa i prawa w Królestwie Polskim doby Szkoły Głównej, Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego, R. V, 1964, z. 2, s. 104-145, w szczególności rozdz. IV: Romantyczny panslawizm - W.A. Maciejowski /s. 119-124/.

¹⁹ Zob. F. Taranowskij, Nieprzechodząca ciennost' naukowego truda Maciejowskiego, Przewodnik Historyczno-Prawny, R. III /za 1932/, Lwów 1933, s. 1-15.

²⁰ Zob. S. Bobczew, Wacław Maciejowski za staroto bołgarsko prawo, "Przewodnik Historyczno-Prawny", R. III /za 1932/, Lwów 1933, s. 67-71.

²¹Ostatnie ćwierćwiecze XIX w. cechuje w nauce polskiej zanik zainteresowań problematyką prasłowiańską, badania porównawczo-prawne rozwijają się natomiast w Czechach /H.Jireczek/, i w Rosji /S.M.Szpilewski, W.I.Sergiejewicz/, kontynuowane następnie w pozytywizmie przez słowianofilów M.Władimirskiego-Budanowa i F.I.Leontowicza, zob. J.Bardach, Historia praw..., s. 261. Kierunek neoromantyczny reprezentowali: Czech K.Kadlec, Polacy O.Balzer i S.Kutrzeba, Rosjanin F.Taranowskij, ib., s. 263.

²²Baltazar Bogišić /1834-1908/ był prawnikiem jugosłowiańskim, ministrem sprawiedliwości Czarnogóry, w latach 1869-1870 prof. uniw. w Odessie; badacz prawa zwyczajowego pd. Słowian.

²³Fran Miklošić /1813-1891/ był językoznawcą słoweńskim, | twórcą gramatyki porównawczej języków słowiańskich; w latach 1849-1886 prof.uniw. w Wiedniu, od 1873 czł. AU.

²⁴Program badań sformułował O.Balzer w: Historii porównawczej praw... i w wykładzie otwierającym III Zjazd Historyków Polskich w Krakowie.

²⁵S.Kutrzeba, Duch prasłowiańskiego prawa w prawach narodów słowiańskich. "Przegląd współczesny" 1932, nr 10; tenże, Wspólne podstawy historii praw słowiańskich, I Zjazd Prawników Państw Słowiańskich w Bratysławie, sekcja VII.

²⁶J.Pogonowski, W.A.Maciejowski a historia porównawcza prawodawstw słowiańskich, w: Księga referatów II Międzynarodowego Zjazdu Słowistów, sekcja III, Warszawa 1934; tenże, Oswald Balzer a katedra praw słowiańskich w Pradze /odbitka: "Czesko-polský sborník vědeckých prací" I,1955/.

²⁷Por. T.Lehr-Spławiński, Język polski, pochodzenie, powstanie, rozwój, Warszawa 1947; tenże, O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań 1946.

²⁸Por. J.Bardach, Historia praw..., s. 270.

²⁹R.Hube, Roty przysięg krakowskich z końca wieku XIV. Warszawa 1875; tenże, Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi XIV wieku, Warszawa 1886; tenże, Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego, Warszawa 1881; tenże, Zbiór rot przysięg sądowych poznańskich, kościańskich, kaliskich, sieradzkich, piotrkowskich i dobrzyńskich z końca XIV i pierwszych lat wieku XV, Warszawa

1888; A.Z.Helcel, wybór zapisek z ksiąg krakowskich... Dodatek. Wyciągi z dawnej księgi sądów ziemskich krakowskich... od r. 1451 do 1462, Kraków 1867; Starodawne Prawa Polskiego Pomniki... Wyd. I-II Antoni Zygmunt Helzel, III i nn. Komisja Historyczna Akademii Umiejętności, Warszawa 1856, Kraków 1870 i nn.; Archiwum Komisji Prawniczej. Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici, Kraków 1895 i nn. Wydawnictwo Komisji Prawniczej Akad. Umiejętności; Archiwum Komisji Historycznej. Collectanea ex Archivo Collegii Historici, Kraków 1878 i nn. Wydawnictwa Kom. Hist.Akad. Umiejętności; Akta Grodzkie i Ziemskie z Czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie, Lwów 1868 i nn.; i inne.

³⁰Oceny badań nad historią prawa polskiego dokonał A. Vetulani, Dzieje historii prawa w Polsce, Kraków 1948. Literatura jest bardzo obszerna, zestawili ją autor w przypisach. Większość prac drukowana była w Rozprawach Akademii Umiejętności /większe/, w Kwartalniku Historycznym /drobniej-sze/. Od 1900 r. możliwość druku zapewniało Towarzystwo Naukowe we Lwowie. O.Balzer redagował "Studia nad Historią Prawa Polskiego", P.Dąbkowski Pamiętnik Historyczno-Prawny /Od 1925 r/ oraz "Przewodnik Historyczno-Prawny" /od 1930 r./ Dzięki O.Balzerowi Lwów był przez wiele lat centrum badań młodych historyków prawa, podczas gdy Akademia Umiejętności drukowała prace w pełni dojrzałe. Po wojnie Z.Wojciechowski /uczeń O.Balzera/ wznowił "Studia nad Historią Prawa Polskiego" i uruchomił w Poznaniu "Czasopismo Prawno-Historyczne".

³¹J.Rafacz, Dawne polskie prawo sądowe w zarysie, Warszawa 1936.

³²Wyszło dotąd cztery tomy /zaplanowano dzieło pięciotomowe/: J.Bardach, Historia państwa i prawa Polski, t. I do połowy XV wieku, wyd. 2, Warszawa 1964, /wyd. 1, 1957/; Z.Kaczmarczyk, B.Leśnodorski, Historia państwa i prawa Polski, t. II od połowy XV wieku do r. 1795. Pod red. J.Bardacha, wyd. 3, Warszawa 1968 /wyd. 1, 1957/; Historia państwa i prawa Polski, t. III od rozbiorów do uwłaszczenia. Pod red. J.Bardacha i M.Senkowskiej-Gluck. Napisali W.M.Bartel, W.Ćwik, S.Grodziski, A.Korobowicz, K.Orzechowski, S.Salmowicz, M.Senkowska-Gluck, W.Sobociński, K.Sojka-Zielińska, Z.Stankiewicz, J.Wąsicki, Warszawa 1981; K.Grzybowski, Historia państwa i prawa Polski, t. IV od uwłaszczenia do odrodzenia państwa. Uzupełnili i przygotowali do druku: J.Bardach, S.Grodziski, M.Senkowska-Gluck. Warszawa 1982.

Na posiedzeniu naukowym Komitetu Nauk Prawnych /Warszawa, 2.VI.1959/ dokonano oceny dwóch pierwszych tomów dzieła, przyjmując je z aprobatą w zakresie części dotyczących historii ustroju. K.Koranyi ocenił krytycznie ujęcie

historii prawa sądowego, stwierdzając kategorycznie, że na syntezę jest jeszcze za wcześnie, por. Dyskusja nad podręcznikiem: Historii państwa i prawa Polski, "Czasopismo Prawno-Historyczne", t. X i XI /1958, 1959/.

³³Zob. O. Balzer, O potrzebie słownika prawa polskiego, Przegląd Sądowy i Administracyjny XII, 1877, s. 632-633: W sprawie słownika wyrazów prawa polskiego. Referat na I Zjazd Prawników i Ekonomistów Polskich w Krakowie /9 września 1887 r./, "Gazeta Sądowa Warszawska", 1887. Też w "Studiach nad prawem polskim", Kraków 1889, s. 1-15; O słowniku wyrazów prawa polskiego, "Przegląd Literacki" /dod. do "Kraju"/, 1887/8 VII, nr 52.

³⁴Por. J. Pogonowski, O słowiańskich słownikach prawno-historycznych, Sprawozd. z pos. Kom. Oddz. PAN, Kraków, Lip. Grudz. 1963; W. Sobociński, Prace nad historycznym słownikiem czeskiej terminologii prawnej /H i SP/ a polska leksykografia prawna, "Czasopismo Prawno-Historyczne", t. XI, z. 1, s. 167-181.

³⁵Por. np.: W. Taszycki, Stpol. wwieżnica, JP XIV, 1929 s. 12-16; Dokoła dyskusji na temat *wwieżnicy, JP XIV, 1929 s. 123-4; W. Doroszewski, Parę słowotwórczych uwag z powodu *wwieżnicy, JP XIV 1929, s. 120-2; K. Nitsch, *Weźnica i formacje pokrewne, JP XXVII, 1947, s. 101-4; S. Bąk i K. Nitsch, *Weźnica i formacje pokrewne, JP XXVIII, 1948, s. 14-20; W. Taszycki i R. Grodecki, Przyczynek do dziejów dzieściny in qonitwam, JP XVII, 1932, s. 50-5; J. Nalepa, Gościtwa. Przyczynek do leksykografii staropolskiej, JP LIV, 1974, s. 241-246.

³⁶Por. np.: O. Balzer, Narzasz w sytemie danin książęcych pierwotnej Polski, Lwów 1928; J. Adamus, Z badań nad dzierżeniem w polskim prawie średniowiecznym, "Pamiętnik Historyczno-Prawny", 1933, 5; P. Dąbkowski, Załoga w prawie polskim średniowiecznym, Lwów 1905; Litkup, Studium z prawa polskiego, Lwów 1906; Wierna ręka czyli pokład. Studium z prawa polskiego, Lwów 1909, S. Estreicher, Freimarkt i frymark "Czasopismo Prawno-Ekonomiczne" XXV, 1929; K. Koranyi, Prawiedlnik - Conseillier - Anweiser /Warner/. Przyczynek do dziejów procesu w średniowieczu, "Czasopismo Prawno-Historyczne" XI, z. 2, s. 185-190; J. Bardach, Prawiedlnik w dawnym polskim prawie sądowym, "Czasopismo Prawno-Historyczne", XXI, z. 2, 1969. Badania historyczno-prawne rekonstruuja zarówno sens terminów /ewentualnych ich synonimów i blisko-znaczników/, odpowiedników łacińskich, jak i dzieje odpowiadających im instytucji na podstawie dokumentacji źródłowej i na tle porównawczym słowiańskim.

- 37 S.B.Linde, Słownik języka polskiego, t. I-VI, Warszawa 1807-1814.
- 38 Słownik języka polskiego. Pod red. W.Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.
- 39 Słownik staropolski. Red. nacz. S.Urbańczyk, t. I, Warszawa 1953-.
- 40 Słownik polszczyzny XVI wieku. Instytut Badań literackich PAN, t. I, Wrocław 1966-.
- 41 Słownik języka Jana Chryzostoma Paska, Wrocław 1965-1973.
- 42 Słownik języka Adama Mickiewicza, Wrocław 1962-1982.
- 43 J.Riabinin, Materiały do lubelskiego słownika aktowego, Lublin 1934.
- 44 B.Ślaski, Materiały do polskiego słownika prawniczego, Kępno 1931.
- 45 N.J.Horbaczewskij, Słowa' drewniiego aktowego języka Siewiero-zapadnago Kraja i Carstwa Pol'skago, Wilno 1874.
- 46 Słowniczek łacińsko-polski wyrazów prawa magdeburskiego z wieku XV. Przedruk homograficzny z kodeksu Kórnickiego objaśnił Zygmunt Celichowski, Poznań 1875.
- 47 Por. W.Sobociński, Prace nad historycznym słownikiem czeskiej terminologii prawnej /H i SP/..., s. 77. /Według Arch.Czart. w Krakowie rkps 5259, s. 108 i 115, projekty M.Lewickiego; ta sama instrukcja w spuściźnie rękopiśmiennej R.Hubego i Bibl. Jagiell.rpis 5014, papiery J.K.Szaniawskiego, z datą 12 II 1816.
- 48 Por. W.Sobociński, O historii sądownictwa w Polsce magnackiej XVIII wieku. "Czasopismo Prawno-Historyczne", t. XIII, 1961, z. 1, s. 139-168.
- 49 Materiały dla sprawniatielnogo russkogo słowara, socz. S.B.Linde, Bukwy K wypusk I, Warszawa 1845, por. W.Sobociński, Prace nad historycznym słownikiem..., s. 178.

⁵⁰T.Dydyński, Słownik łacińsko-polski do źródeł prawa rzymskiego, Warszawa 1883.

⁵¹J.Moser, J.Wyrobisz, Terminologia prawno-polityczna w języku niemieckim i polskim, Kraków 1861; Słownik niemiecko-polski wyrazów prawniczych i administracyjnych, Kraków 1862.

⁵²P.Dąbkowski, Księga alfabetyczna dawnego prawa prywatnego polskiego. "Pamiętnik Historyczno-Prawny", t. XI, z. 2, Lwów 1932.

⁵³Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. Opr. w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN pod red. W.Kowalenki, G.Labudy i T.Lehra-Spławińskiego /od t. III: G.Labudy i Z.Stibera/, Wrocław 1961 nn.

⁵⁴M.Michalewska, Terminologia administracyjno-prawna w XVII-wiecznych księgach: cechowej i miejskiej miasta Woźnik. "Kwartalnik Opolski" R. XVI, 1970, z. 3, s. 68-83.

⁵⁵A.Zajda, Nazwy urzędników staropolskich /do r.1600/. Zeszyty Naukowe UJ CCXXXVII, Prace Językoznawcze, zesz. nr 31, Kraków 1970; tenże, Nazwy staropolskich powinności feudalnych danin i opłat /do 1600 roku/. Zeszyty Naukowe UJ CCCCLXXXVII, Prace Językoznawcze, zesz. nr 60, Kraków 1979.

⁵⁶Por. T.Gizbert-Studnicki, Wieloznaczność leksykalna w interpretacji prawniczej, Kraków 1978; por. podana tam literatura.

⁵⁷Spośród innych prac dotyczących terminologii prawnej wymienić jeszcze można: A.Kowalska, Terminologia prawnicza w XVII-wiecznych księgach sądowych Tarnowskich Gór, "Zaranie Śląskie", t. 27, 1964, s. 92-100; J.Matuszewski, Geneza współczesnej terminologii prawnej, Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 2 /64/, 1961 /wyd. 1963/, s. 288-290.